

УДК 316.776.4

М. В. Сачок

ОПЕРАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЕВАЛЮАЦІЙНИХ ПОНЯТЬ ТА ТЕРМІНІВ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД

Стаття присвячена огляду основних евалюаційних термінів, її форм та типів. Зроблено спробу виокремити соціологічну складову евалюації та віднайти відповідне її визначення.

Ключові слова: евалюація, оцінка, оцінювання, моніторинг, аудит, консалтинг.

За останні десятиліття в світі значно виріс інтерес до евалюації як до науки і як до практики вирішення соціальних та політико-економічних проблем. Про це свідчать такі факти як попит зі сторони держави на евалюацію деяких державних проектів і програм, зростання кількості професійних організацій з евалюації і моніторингу, введення учбових дисциплін у закордонних ВНЗ та державне підкріплення у вигляді відповідних законів та їх проектів.

У науковий дискурс в Україні евалюація вводиться останні кілька років. Хоча російські колеги тему оцінки піднімають вже починаючи з 2000 року. Оскільки дисципліна молода, її поява спричинює багато питань щодо характеру її природи та обґрунтованості в науковому дискурсі, а також прийомів, методів, контексту та перспектив застосування евалюації.

Мета нашої статті – зробити огляд основних термінів і понять, що стосуються евалюації, обґрунтувати/зрозуміти її наповненість.

До задач наукової роботи входить те, що ми намагатимемося пояснити суть терміну “евалюація”, співзіставити його з іншими, такими як “моніторинг”, “аудит”, “оцінювання” і аргументувати соціальну складову природи евалюації, щоб зрозуміти, наскільки правомірно вивчати цю спеціальність в рамках соціології.

З чого починається вивчення нової науки або практики? На наш погляд, з обґрунтування її актуальності, формування оптимальної дефініції та ретроспективного аналізу. Історії евалюації присвячені попередні роботи автора [6, 28-41; 7, 159-170]. В даній роботі ми пропонуємо зосередитись на термінології. Робота з термінологією має велике значення, оскільки розвиток науки, дискусії починаються з того

моменту, коли стає зрозуміло, про що, власне, йдеться мова. І навпаки, якщо сторонами не досягнуто консенсусу щодо регламентованості вживання того чи іншого терміну, продуктивної дискусії може не виникнути, а якщо і виникне, то, скоріш за все, вона заведе диспутантів у глухий кут.

Отже, найбільш уживаним терміном, що пояснює евалюацію є термін, М.К. Петтона: “Оцінка програми – це систематичний збір інформації про діяльність у рамках програми, її характеристики і результати, котрий проводиться для того, щоб винести судження про програму, збільшити ефективність програми і/або отримати інформацію для розробки майбутніх програм” [4, 27].

Евалюацію поділяють на два основні види – формативну та сумативну (підсумкову). Перша спрямована на зміцнення або покращення оцінюваного об’єкта шляхом ретельної перевірки кроків виконання проекту (якість виконання програми, оцінка організаційного контексту, персоналу, процедур, матеріалів тощо). Сумативна ж розглядає не процес, а наслідки реалізації проекту шляхом підсумування тих елементів, які мають місце після проведення програми. Завданням сумативної оцінки є виявлення впливу причинних факторів, а також витрат на об’єкт [8, 70].

Згідно стандартів евалюації Німецького евалюаційного товариства, існує чотири основні фундаментальні якості евалюацій: корисність, виконуваність, коректність, точність. Стандарти корисності мають забезпечувати направленість евалюації на чітко визначені наміри; виконуваність означає забезпечення реалістичного, добре продуманого планування і проведення евалюації; стандарти коректності стоять на заставі поважного і чесного відношення до учасників евалюації; точність евалюацій повинна забезпечувати збір і передачу достовірної інформації і достовірних результатів відносно даного предмета і задач [12].

Слід зазначити, що у ряді західних країн евалюація виділяється як окрема соціально-політична дисципліна. Європейські країни та США, Канада пропонують вивчення евалюації на магістерському рівні та на рівні Ph.D. [3, 172-183]. Таку методологічну близькість евалюації до соціології можна пояснити, по-перше, тим, що її проведення не обходиться без застосування соціологічних методів: “Професійні масштаби повинні визначатися науковими критеріями кількісного та

якісного соціального дослідження” [12]. Дослідження звітів, представлених різними евалюаційними компаніями, показує, що найбільш популярними методами при проведенні евалюацій є інтерв’ю, анкетування та фокус-групи. По-друге, евалюація є саме соціальним процесом і соціальною дією, соціальною інтеракцією [12, 59]. Підхід Л. Корпоровіча, Х. Сімонс, Р. Стейка, Е. Губи та І. Лінкольн є суто соціологічним, оскільки розглядає евалюаційний процес (evaluation intervention) у контексті соціального життя, що є на момент евалюації. Даний підхід акцентує увагу не тільки на соціальному, економічному, політичному контексті, а й на ефекті, який спричинює evaluation intervention у соціумі.

Предметне поле евалюації включає дослідження наступних проблем: розвиток керівництва (leadership development), освіти, служби (human services), навколишнє середовище, охорону здоров’я, зайнятість, сільське господарство (agricultural extension), мистецтво, карне правосуддя (criminal justice), програми бідності (poverty programs), транспортування, неподібності (diversity), керівництво до результатів (managing for results), представлення індикаторів (performance indicators), ефективна влада (effective governance), прогнозування (futuring) тощо [6, 36].

В результаті аналізу робіт з евалюації та робіт, де евалюація не є основним предметом вивчення, поняття “евалюація” можна класифікувати наступним чином. Слід спершу, на нашу думку, виділити терміни, що описують поняття взагалі, акцентуючи увагу на систематичності цього процесу:

“Оцінка програми – це систематичний збір інформації про діяльність у рамках програми, її характеристики і результати”. Згідно цього ж джерела, оцінювання є однією з функцій управління програмою і припускає як контроль за її ходом і результатами, так і отримання нового знання [4, 9].

“Оцінюванням називається систематична оцінка операцій та/або результатів програми чи політики у порівнянні з комплексом явних та неявних стандартів, з метою вдосконалення програми чи політики” [1, 25].

“Оцінка програми – це систематичний збір інформації про діяльність у рамках програми, її характеристики і результати, котрий проводиться для того, щоб винести судження про програму, збільшити ефективність програми і/або отримати інформацію для розробки майбутніх програм” [3, 114].

“Оцінка програми – це систематичний збір інформації для заздалегідь визначених користувачів із заздалегідь визначеними цілями з широкого кола питань, пов’язаних з програмою” [10].

“Евалюація – це процес систематичного збору і синтезу різних типів і форм даних з метою демонстрації цінності певної програми” [13].

“Оцінка програми – систематичне дослідження якості та переваг оцінюваної програми” [2, 54].

“Оцінювання – це дослідження відповідності запланованих цілей з отриманими результатами, а також отримання інформації про думку учасників щодо ефективності та якості нашої діяльності, наприклад, проведеного вишколу” [2, 54].

“Оцінювання – управлінська функція, яку застосовують періодично та селективно за потреби здійснити незалежну, системну й об’єктивну перевірку стану прогресу щодо досягнення чи відхилення від досягнення очікуваних результатів. Оцінювання...здійснюється в міру необхідності у відповідь на потребу глибшого й масштабнішого аналізу взаємозв’язку між проблемами та запитамі цільової групи (чи груп), на задоволення якої (яких) спрямована діяльність організації, та дизайном і станом впровадження програми (мета, очікувані результати, план заходів, результативність та ефективність використання наявних ресурсів тощо)” [5, 14].

Потім можна виділити так звані “поетапні” евалюації:

- *ex-ante evaluation*: Оцінка програми – процес визначення характеру отримання та збору такої інформації, яка б дозволила оцінити альтернативні рішення (D. L. Stufflebeam);

- *mid-term evaluation*: “Оцінка програми – детальне дослідження характеристики та переваг оцінюваної програми. Метою оцінювання є збір інформації щодо ефективності досліджуваного об’єкта з метою оптимізації його результативності, якості та справності його функціонування” (A. Fink);

- *ex-post evaluation*: Оцінка програми – процес, спрямований на визначення того, якою мірою заплановані цілі були дійсно реалізовані (R. W. Tyler).

Як видно з вищезазначених дефініцій, частина з них зосереджена на ефекті програми, частина – на процесі оцінки, решта – на попередній

оцінці. Для того, щоб стала більш зрозумілою природа евалюації, пропонуємо перейти до розгляду типів оцінювання, що вже згадувалися вище. Отже, виділяють три основні типи евалюації: 1) *ex-ante evaluation* – проводиться до початку проведення програми; 2) *mid-term evaluation* – проводиться в середині процесу введення програми; 3) *ex-post evaluation* – після закінчення періоду проведення програми. Дані типи оцінювання представляють собою різні області евалюації. Кожне з цих типів потребує свого методологічного набору інструментів дослідження.

У деяких джерелах знаходимо іншу типологію (в залежності від поставленого завдання):

1. Оцінювання послідовності дій/заходів: дає концептуальні відповіді на питання про логічну побудову програми (логічний взаємозв'язок між причинами й наслідками); дає концептуальні відповіді на питання щодо операційної логіки та послідовності дій у рамках програми. Оцінювання послідовності дій/заходів дає змогу оцінити правильність, послідовності етапів роботи та виявити рівень і характер впливу такої послідовності на ефективність та результативність програми.

2. Попереднє оцінювання операційної стратегії – здійснюється до початку реалізації програми. Воно допомагає зрозуміти, як взаємодіють окремі частини програми, як між собою, так і з ресурсами, необхідними на виконання програми. Таке оцінювання допомагає відповісти на запитання типу: чи достатньо людських ресурсів відповідної кваліфікації, необхідних для виконання складових частин програми? Чи своєчасно будуть надані фінансові, технічні й інші засоби для виконання програми згідно з графіком тощо. Крім того, таке оцінювання дає змогу визначити, чи відповідають цілі програми поточній ситуації (яка може змінитися з часом), чи правильно визначено обсяг ресурсів, необхідних для впровадження програми, тощо. Загалом таке оцінювання допомагає мінімізувати ризики.

3. Оцінювання процесу реалізації – дає детальну інформацію про те, чи відбувається реалізація програми згідно з планом, а також чи бенефіціари відчують і сприймають короткотермінові результати програми. Таке оцінювання доповнює зворотний зв'язок і тому допомагає керівництву.

4. Оцінювання шляхом дослідження окремих ситуацій (*case study*) – допомагає керівництву програми вчитися на “живих” прикладах через

вивчення вдалого й невдалого досвіду, щоби в подібних ситуаціях повторювати рішення або, навпаки, одразу шукати інші. В цьому разі сила рішення має вирішальне значення.

5. Оцінювання довготермінових ефектів програми, або оцінювання впливу – проводиться, як правило, через 3-7 років по завершенні програми з метою визначити реальний її (або сукупності програм) вплив на суспільство. За допомогою такого оцінювання виявляють справжні причиново-наслідкові зв'язки між поставленими цілями та досягнутими результатами.

6. Мега-оцінювання покликане об'єднати результати кількох оцінювань (короткотермінових, середньотермінових, довготермінових), відомих досліджень тощо стосовно певної тематики. При цьому, використовуючи загальні критерії та зводячи різноманітні дані, роблять висновок щодо надійності та дієвості отриманих результатів.

Існують також різні форми оцінювання. Вони відрізняються за метою та рівнем аналізу і можуть певною мірою збігатися. саме це є слабким місцем у спробі чітко відділити евалюацію від суміжних понять. Нижчезазначені терміни є складовими частинами евалюації:

а) Завчасне оцінювання (Appraisal): критична перевірка потенційної цінності (корисності) справи (наприклад, програми), здійснюване до моменту прийняття рішення щодо початку впровадження.

б) Моніторинг (Monitoring): постійне відстежування прогресу впровадження програми задля визначення відповідності планові та прийняття необхідних рішень щодо вдосконалення діяльності.

в) Критичний огляд (Review): періодичне або спеціальне, часто швидке визначення стану виконання програми, до якої не застосовують звичайного оцінювання. Критичні огляди, як правило, застосовують до операційних питань.

г) Обстеження (Inspection): загальна перевірка, покликана виявити слабкі місця та збої в роботі і запропонувати шляхи коригування.

д) Розслідування (Investigation): спеціальна перевірка заяви щодо порушення та забезпечення доказів для можливого судового переслідування чи дисциплінарного покарання.

ж) Аудит (Audit): визначення адекватності управлінського контролю для забезпечення: ефективного використання ресурсів; збереження

фондів; надійності фінансової та іншої інформації; відповідності чинному законодавству та політиці, чинним правилам; ефективності управління ризиками; адекватності організаційної структури, систем і процесів.

з) Дослідження (Research): системне вивчення, призначене для створення чи розвитку знань.

е) Внутрішнє управлінське консультування (Internal Management Consulting): консультаційні послуги, покликані допомогти керівництву запровадити зміни, викликані організаційними й управлінськими проблемами, та вдосконалити внутрішні робочі процеси.

Отже, з цього короткого огляду видно, що евалюація не зводиться лише до контролю над процесом, а являє собою комплексний підхід, що включає у себе функції аудиту, моніторингу, розслідування, критичного огляду тощо.

Найголовніша частина наших роздумів полягає у виведенні базового поняття евалюації, що “працює” на сьогоднішній день на Заході: “Евалюація – це супровід програми/проекту від початку і до кінця з метою завчасного виявлення дефектів її/його дефектів і їх коригування, тобто – з метою підвищення ефективності програми/проекту; головна місія евалюації – розвиток (development)” [11, 59].

Узагальнюючи все вищесказане, доходимо висновку, що питання понятійного апарату евалюації залишається відкритим. На це вказує велика кількість існуючих на сьогодні визначень евалюації, а також її форм та типів. Ситуація ускладнюється ще й тим, що дана дисципліна знаходиться на перетині філософії, соціології, антропології, психології, педагогіки і математики. А отже, унеможливорює формування чіткого визначення. Такий тісний дотик з іншими дисциплінами створює дуже строкатий ряд методів, проте, як уже зазначалося, на нашу думку, евалюація залишається найбільш близькою до соціології. Доведена ефективність застосування евалюації у західних країнах та в РФ, вимагає від нас перегляду, аналізу ролі оцінки у світі та можливого подальшого впровадження в Україні.

У наступних дослідженнях, присвячених евалюації, автором планується приділити більшу увагу методології даної дисципліни.

Література

1. Вайс К.Г. Оцінювання: методи дослідження програм та політики / пер. з англ. Р.Ткачука та М.Корчинської. Наук. ред. пер. О.Кілієвич. – Київ : Основи, 2000.
2. Інтерактивні методи навчання : навч. посібник / за заг. ред. П.Шевчука і П.Фенриха. – Щецін : Вид-во WSAP, 2005.
3. Коллоквиум “Оценивание программ и политик: методология и применение”: сборник материалов. – Вып. I / под. ред. Д.Б. Цыганкова. – Москва, 2006.
4. Оценка программ: методология и практика / под ред. А.И. Кузьмина, Р. О'Салливан, Н.А. Кошелевой. – Москва : Издательство “Престо-РК”, 2009.
5. Посібник з моніторингу та оцінювання програм регіонального розвитку / Лендбел М., Винницький Б., Ратейчак Ю., Санжаровський І. За ред. Санжаровського І., Полянського Ю. – Київ : К.І.С., 2007.
6. Сачок М.В. Американська евалюаційна школа: досвід вирішення соціальних проблем // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – Вип. 3 : збірник наукових праць. – Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010.
7. Сачок М.В. Евалюація як об'єкт наукової рефлексії // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – Вип. 4: збірник наукових праць. – Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011.
8. Blank R. Developing a System of Education Indicators: Selecting, Implementing, and Reporting Indicators. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 15 (1, Spring), 1993.
9. Evaluation System Documents // National Evaluation Unit, Department of Structural Policy Coordination, MRD. – Warsaw: 2008.
10. Horsch K. Interview With Michael Scriven // *The Evaluation Exchange*. Volume V, Number 2 & 3, 1999 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.org.subscribe/ee.php>.
11. Korporowicz L. Interactive aspects of evaluation process: between analysis and animation of social change // *Evaluation in the Making. Contexts and Methods* / Edited by Haber A., Szalaj M. – Warszawa: Polish Agency for Enterprise Development, 2009.
12. Selected Comments to the Standards for Evaluation of the German Evaluation Society / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.degeval.de>.
13. Wilde J., Sockey S. Evaluation Handbook, Evaluation Assistance Center-Western Region / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <file:///Users/morganenriquez/Desktop/untitled%20folder/BE020502.webarchi>.

M. Sachok. The operationalization of evaluation notions and terms: a sociological view. *The article deals with review of main evaluation terms, its forms and types. It is tried to outline sociological component of evaluation and discover its appropriate term.*

Key words: evaluation, assessment, monitoring, audit, consulting.

УДК 315.334

С. П. Крупнов

СПЕЦИФІКА ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА СУСПІЛЬСТВА В КОНЦЕПЦІЇ “СИЛЬНА ДЕРЖАВА” І. О. ІЛЬІНА

У статті проаналізовано концепцію “сильної держави” І. О. Ільїна, яку автор розуміє через характеристику держави як інституту, який базується на культурних факторах суспільства, зокрема на релігії.

Ключові слова: сильна держава, релігія, правосвідомість, взаємодія держави та суспільства.

Пропонована стаття присвячена дослідженню специфіки взаємодії держави та суспільства в концепції “сильна держава” І. О. Ільїна. Мета цього дослідження полягає в аналізі своєрідної моделі взаємодії держави та суспільства у творчості російського вченого-філософа ХХ століття Івана Олександровича Ільїна. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

1. Характеристика базових принципів при розумінні концепції взаємодії держави та суспільства.
2. Аналіз концепції правосвідомості І. О. Ільїна як характеристики нормативних основ, що визначають взаємодію держави та суспільства.
3. Характеристика й аналіз моделі “сильної держави” у творчості І. О. Ільїна.

І. О. Ільїн розробив оригінальну концепцію сильної держави, що характеризується взаємообумовленістю, взаємодоповненням, взаємозалежністю державної влади та суспільства. Учений, аналізуючи взаємодію держави та суспільства в Росії, також є представником даного культурного середовища, що в контексті соціокультурного підходу при аналізі взаємодії інститутів держави та суспільства, видається нам як особливо важливий факт. Таким чином, об'єктом нашого дослідження є аналіз держави та суспільства в роботах І. О. Ільїна. У даній розвідці предметом дослідження є аналіз концепції “сильної держави” в роботах І. О. Ільїна.